Diderot

FİLOZOFÇA DÜŞÜNCELER

Çeviren
İsa Öztürk

Çan Yayınları - İstanbul

Bu kitap Ekim 1963'de
Gün Basımevinde basılmıştır.

Diderot

FİLOZOFÇA DÜŞÜNCELER

Çeviren
İsa Öztürk

Çan Yayınları
1963

Bu çeviriyi sevgili Öğretmenim Vedat Günyol'a sunuyorum
İ. Ö.

Bu kitap **Pensées philosophiques** adlı eserin tam çevirisidir.

önsöz

Diderot, XVIII. yüzyılın öteki filozoflarından birçok bakımdan ayrılır. Toplumsal yeri Voltaire'inkinin altında, Rousseau'nunkinin üstündedir. Cenevre vatandaşının eserlerinde görülen ileri siyasal ve toplumsal düşüncelere, özgürlük özlemine onun eserlerinde raslanmaz. Ama başka alanlarda Diderot, bilgisinin genişliği ve ilgi duyduğu konuların çeşitliliği ile bizi şaşırtır. Sağlam bir hümanist kültür edinmiş, ingiliz edebiyatı, güzel sanatlar ve müzik alanında kazandığı bilgilerle kültürünü daha da zenginleştirmesini bilmiştir. Özellikle matematik üstüne edindiği bilimsel kültürünü, deneysel bilimleri de içine alacak şekilde genişletmiştir. Anatomi, fizyoloji, kimya ve tıb öğrenmiştir. Ansiklopedi'yi çıkarırken işçilerle, teknikle karşılaşmıştır.

Önsöz için H. Bénac'ın «Diderot'nun özgünlüğü ve Günümüzdeki Yeri» adlı tanıtma yazısından faydalanılmıştır.

Hiç şüphesiz ki filozofların en bilgilisi Diderot'dur. Ama atılganlığı ve her şeye karşı merakı daha da baskındır. Deneyden hareket ederek cüretli varsayımlar kurmaktan, çelişmelere aldırmaksızın aşırı sonuçlara ulaşmaktan çekinmemiştir. Her türlü inaksallıktan (dogmatizm) sakınmasını bilmiştir. Tıpkı Montaigne gibi, düşüncemizi her zaman uyanık tutan yeni görüşler sunmuştur. Fakat, Denemeler yazarı gibi kurumsal kurgularla yetinmemiş, bir seçim yapmak gerektiği zaman, deneye ve gözleme dayanarak, ya da duygularının verdiği esinle bir sonuca varmaktan çekinmemiştir. Bununla beraber onun duygusallığı Rousseau'nunki gibi tutkulu ve kendi benliğine bağlı kalmamış, insanlara açık, başkalarının iyiliğini gözetir olmuştur. Yaşadığı çağa kişisel bir şeyler katan, bugün de bize sevimli görünen işte onun bu iyiliğidir.

Bu özellikler onun eserlerinin çeşitliliğini ve özgünlüğünü sağlamıştır. Diderot, zamanında, hattâ XIX. yüzyılda gerektiği kadar değerlendirilmemiş, ancak zamanımızda gerçek değeri belirtilmiştir. Felsefe alanında, zamanının öbür düşünürlerinden daha ileri gitmiş, tanrıtanımazlığını madde kavramı üstüne kurmuştur. Düşüncelerinin tümü, modern bilimce doğrulanmamış olsa da, bereketli ve özgündür. İlk Çağın evrimcilik görüşünü ele almış, yenileştirmiş, Buffon'un az çok farkına vardığı, ama gün ışığına çıkarmaktan korktuğu canlıların değişimi, dönüşümü varsayımını bu görüşten çıkarmıştır. Diderot, ahlâk kurallarını temelinden sarsmış, ahlâkı dinden ve metafizikten ayırmış, doğal içgüdüye bağlıyarak ona toplumsal ve lâyik bir anlam kazandırmağa çalışmıştır.

Diderot, tiyatro alanında da yenilikler getirmiş, geleneksel tiyatro türlerinin ise yaramazlığını anlamış, romantiklerden çok önce, gerçeği ve toplumsal sorunları sahneye sokmağa çalışmıştır. Gerçi yazdığı tiyatro eserleri düşünceleri derecesinde yüksek olmamış, romantiklerin dehası onu unutturmuşsa da romantik dramın sanat ve düşün

yönü, hattâ daha sonraki tiyatro akımları ele alındığı zaman Diderot'nun düşünceleriyle olan benzerlikler apaçık görülür. Diderot, modern tiyatronun gerekci ve toplumsal kolunun öncüsü sayılabilir. Tiyatro konusunda yazdıkları, özellikle **Paradoxe sur le Comédien** adlı eseri, eleştirmeciler ve sahne sanatçıları için tükenmez bir tartışma konusudur.

Edebiyat alanında Diderot, kendi alanından dışarı taşan, resim ve heykel sanatının edebiyatla ilintisini gösteren edebiyatçıların ilki olmuştur. Onun eleştirmeleri, romantizmi ve XIX. yüzyılın başlangıcında edebiyatı geniş ölçüde etkilemiştir. Sanat eleştirmecisi olarak Baudelaire, onun **Salonlar**'ına çok şey borçludur.

Diderot, aynı zamanda yüzyılının ilk romancılarından biridir. Gerçeğe uygun, özel hayatlarını yaşıyan ve güçlü bir kişilik gösteren roman kahramanları yaratmakla, Balzac'tan önce realizmi ve natüraliznii aşmıştır.

Diderot büyük bir hikâyecidir de. Hikâyeyi peri masalı havasından ve gerçek-dışı anlayıştan kurtarmış, ona dramatik bir kısalık kazandırmış, yepyeni karakterler yaratarak hikâyede harekete ve kişilere bir yoğunluk vermiştir.

Diderot'nun yazış şekline takılanlar, kusur bulanlar olmuştur. Yazılarında Voltaire'inki kadar incelik, Rousseau'nunki kadar ahenk yoktur denmiş, özensiz yazdığı söylenmiştir. Ama onun yazılarını bize yakın ve herdem taze kılan özellik de buradan geliyor asıl. Çünkü o konuşur gibi, yaşarcasına yazmıştır. Onun için yazıları canlı ve sevimlidir.

Bu kitaptaki **Filozofca Düşünceler**'e gelince, kızı bayan Vandeul'ün dediğine göre, filozof bu yazıları 1746 yılı paskalya yortusunda, üç gün içinde yazmıştır. Eserin durumuna, konuların çeşitliliğine, başka kitaplardan yazılar aktarılmış olmasına bakılırsa buna pek de inanılamaz. Ama bu nokta önemli değildir. Filozof, belgelerini önceden hazırlamış, eseri birkaç gün içinde kaleme almış olabilir.

İki üç satırlık özdeyişlerden iki sayfalık açıklamalara varan değişik parçaları, gelecekteki büyük

eserlerin müjdecisi kısa dialogları ile **Filozofca Düşünceler** savaşçı bir amaç gütmektedir. Bağnazlığa (taassuba) ve çileciliğe karşı savaş. Diderot, bağnazlığa ve çilecilige karşı aklın ve eleştirici kafanın haklarını ileri sürmektedir. Aynı şekilde, mucizeler, dinsel görgüler, din uğruna ölenler, İncillerin benzerliği, Kilisenin yanılmazlığı gibi Hıristiyan inançlarına saldırmaktadır.

Eser yayınlandığı zaman büyük ilgi görmüş, pek çok din adamının saldırısına hedef olmuştur. Jansenist mahkemesi eseri 7 Temmuz 1746 da yaktırmıştır.

Dinsel bağnazlığın kol gezdiği yurdumuzda, Diderot'nun Düşünceler'i belki uyarıcı olabilir umudu ile bu küçük kitapcığı dilimizce çevirdim. Çeviride yanlışlık yapmışsam, eserden beklediğim faydaya bağışlanmasını dilerim.

Çeviren

filozofça düşünceler

Tanrı hakkında yazacağım. Okuyucunun pek azına güvenim var, gene de birkaç kişi beğenir diye umuyorum. Bu düşünceler hiç kimsenin hoşuna gitmezse onlara kötü denebilir, ama herkesin hoşuna giderse kötüden de beter sayarım.

I

Tutkulara durmadan atıp tutanlar var. İnsanoğlunun bütün üzüntüleri tutkulara bağlanıyor. Ama bütün zevklerin kaynağı da onlar olduğu unutuluyor. Tutkunun yapısında öyle bir öğe var ki, ne çok iyidir denebilir, ne de çok kötü. Ama bana üzüntü veren şu ki, onlara hep kötü yönden bakılmaktadır. Bununla beraber insanı yüksek şeylere ulaştırabilen ancak tutkulardır, büyük tutkular.

Onlar olmaksızın ne eserlerde yücelik arayın, ne de ahlâkta. Onlar olmaksızın güzel sanatlar çocukca bir oyun, erdem ise kılı kırk yaran bir nitelik olurdu.

II

Orta tutkular sıradan insanlar yaratır. Yurdumun kurtuluşu söz konusu iken oturup düşmanı beklersem sıradan bir yurttaş olurum. Bir dost tehlike içindeyken ben gözlerimi dört açarak kendi hayatımın kaygusuna düşersem dostluğum hesaplı bir dostluk olur. Hayat benim için sevgilimden daha tatlı ise, düpedüz bir âşıktan farkım yok demektir.

III

Küçük tutkular büyük adamları küçültür. Tutkuları baskı altına almak doğal büyüklüğü ve gücü yok eder. Şu ağaca bakınız, gür dalları olduğu için onun altında serinlik ve gölge bulabilirsiniz; kış gelip yapraklarını dökünceye kadar onun tadını çıkarabilirsiniz. Tutkulara aşırı bağlılık, hele ihtiyarlıkta yaratılan eserleri etkilediği zaman, şiirde, resimde, müzikte daha da olgun eserler elde edilir.

IV

Bana denecektir ki, öyleyse büyük tutkuları olmak bir mutluluktur. Evet, şüphesiz öyledir, ama aralarında bir birlik, bir uyum olursa. Tutkular arasında uygun bir denge kurdunuz mu, bir bozukluk olabileceğinden hiç korkmayınız. Eğer umut korkuyla, şerefini koruma yaşama sevgisiyle, eğlence eğilimi sağlık kaygısıyla denkleştirilirse ortada ne çapkın kalır, ne cüretkâr, ne de korkak.

V

Tutkuları yok etmeyi ileri sürmek zırdeliliktir. Hiç bir şey istememek, hiç bir şey sevmemek, hiç bir şey duymamak için bir cezbeli gibi kendine eziyet eden som sofunun bu tatlı hayali gerçekleşmiş olsaydı ortaya tam bir ucube çıkmış olurdu!

VI

Bir kişide beğendiğimi bir başka kişide hor görebilir miyim? Şüphesiz, hayır. Gerçek benim keyfime bağlı olmaksızın, yargılarımda bana kılavuz olmalıdır. Birisinde erdem diye takdir edeceğim niteliği, bir başkasında suç sayamam. Hem mükemmel hareketlerde bulunmanın bâzı kimselere vergi olduğuna, hem de tabiatın ve dinin herkese aynı şekilde davrandığına inanabilir miyim? Gene hayır. Hem bu tekelci imtiyaz onlara nereden gelmektedir? Pacome, inzivaya çekilmek için insanlarla ilişiğini kestiyse, inzivadan sakınmayı da yasaklamadı ya. İnzivaya çekilmeyerek de pekâlâ onun kadar erdemli olabilirim. Doğrusu benim gibi daha yüz kişinin aynı hakkı niçin kendilerinde göremiyeceğini anlamıyorum. Bütün bir ilin, toplumdaki tehlikelerden ürkerek ormanlara, kuytuluklara çekildiklerini görmek pek hoş olurdu doğrusu! Halk, ermişliğe varmak için yabani hayvanlarla beslenir, bütün toplumsal sevgilerin yıkıntıları üstünde binlerce sütun yükselir, sütunlar üstünde yaşayan bu yeni milletin bireyleri gerçek birer hıristiyan olabilsinler diye, din yolu ile, doğal duygulardan soyulur, insanlıktan çıkarılır, heykelleştirilir.

VII

Korkunç sesler! Çığlıklar! İniltiler! Bütün bu inleyen cesetleri kim kapattı bu zindanlara? Bütün

bu zavallıların suçu ne? Kimisi taşlarla bağrını dövüyor, kimisi demir çengellerle vücudunu paralıyor, hepsinin gözünde keder, ıstırap ve ölüm okunuyor. Kim onları bu acılara mahkûm etti?... **Günah işledikleri için Tanrı**... Tanrı dedikleri nedir? **İyilik timsali bir Tanrı**... İyilik timsali bir Tanrı gözyaşlarıyla yıkanmakta zevk bulabilir mi? Duyulan büyük korku onun rahmetine küfür sayılmaz mı? Suçlular bir zorbanın öfkesini yatıştırabilselerdi daha ne isterlerdi?

VIII

Öyle insanlar vardır ki, onlar için Tanrıdan korkarlar dememeli de, Tanrıyı korku şeklinde bilirler demelidir.

IX

Bana Yüce Varlık diye tanıtılan şeyin görünüşüne, öfkeye düşkünlüğüne, öc alışının şiddetine, batırdığı kimselerin elinden tuttuğu kimselere oranı bakımından yapılacak karşılaştırmalara bakarak, en doğru kişi bile onun var olmadığı sonucunu çıkarabilir. İnsanlar, öte dünyada korkacak hiç bir şey olmadığına inanabilseydiler, bu dünyada daha rahat olurlardı: Tanrı yoktur düşüncesi hiç kimseyi korkutmaz, ama ya dedikleri gibi birisi varsa, düşüncesi insanı korkutur.

X

Tanrıyı ne çok iyi olarak düşünmeli, ne de kötü. Adalet, rahmetle lânetin orta yerindedir, nasıl ki, bitmiş acılar ceza görmemekle sonsuz cehennem işkencesi arasındadır.

XI

Tutkulara bağlılıktan doğan karanlık düşüncelerin, uygulamadan çok beğeni konusu olduğunu

biliyorum. Tanrıyı daha çok sevmek için kendi kendinden kıyasıya nefret etmek ve dindar olmak için umutsuzluk içinde yaşamak gerektiğini anlıyamıyanlar som sofulardır. Onların soluluğu neşeli, bilgeliği insancıldır. Peki ama aynı mihrabın dibinde secdeye varan insanlar arasındaki bu duygu ayrılığı nereden doğuyor? Dindarlık bu kötü tabiat (huy) kanununa uymak zorunda mıdır? Ne yazık! Ondan nasıl sakınmalı? Onun etkisi aynı sofu kişide bile apaçık farkedilir: Bir sofu her an için karşısında bir öc alıcı veya bağışlayıcı Tanrı, bir cennet veya cehennem görmekte, ya korku ile titremekte, ya da sevgiyle yanıp tutuşmaktadır. Titreten ve ter döktüren nöbetleri ile sanki bir sıtmadır bu.

XII

Evet, ben tutkulara aşırı bağlılığı Tanrıya, tanrıtanımazlıktan daha ağır bir hakaret sayıyorum. Plutarkhos şöyle der: «Plutarkhos adaletsiz, öfkeli vefasız, kıskanç, kinci bir kişiydi diye bilinmektense, bu dünyada Plutarkhos adlı bir kişi yaşamadı diye düşünülsün daha iyi.»

XIII

Tanrıtanımaza yalnız Tanrıya inanan kişi kafa tutabilir. Tutkulara aşırı bağlılığı olan kişide o güç yoktur. Onun Tanrısı bir kuruntu, bir hayal ürünüdür. Maddenin ortaya koyduğu engeller hesaba katılmasa bile, kavramlarının boşluğunu, kofluğunu açığa vuran bir yığın engelle gene de karşı karşıya kalır. Bir Vanini (1) için, Cudworth, bir Shaftesbury, dünyanın bütün Nicole'lerinden Pascal'larından bin kat daha can sıkıcı olurdu.

---

(1) Lucillio Vanini, (1585-1619), İtalyan filozofu. Tanrı tanımazlıkla suçlandırılarak ateşte yakılmıştır.

XIV

Pascal sağduyu sahibiydi, ama korkaktı ve saftı. Ondaki tanrı vergisi yetenekleri kendi kinlerine kurban eden kişilerin eline düşmeseydi, usta bir yazar, derin bir düşünür olarak evreni aydınlatabilirdi şüphesiz. Tanrıbilim konusunda yapılan kalem kavgalarını zamanın tanrıbilimcilerine pekâlâ bırakabilir, Tanrının kendisine verdiği zekâyı kullanarak, Tanrıya dil uzatırım korkusuna kapılmadan gerçeğin araştırılmasına koyulabilir, üstelik onun çıraklığına bile lâyık olmayan kişileri üstad saymayabilirdi! La Mothe'un La Fontaine için söyledikleri ona da uygulanabilir pekâlâ: Arnaud'nun, Sacy'nin ve Nicole'ün ondan daha üstün olduğuna inanmak budalalıktır.

XV

İnsanın Tanrı tarafından yaratıldığı boş bir inançtır. Dünyanın öncesiz ve sonsuz olduğu, ruhun ölümsüzlüğünden daha az akla yatkın değildir. Çünkü hareketin, ilkesi sakım olduğu halde, bu evreni nasıl meydana getirebildiğini anlamıyorum. Hiç gereği yokken varsayılan bir varlığı ileri sürüp bu güçlüğü yenmeğe çalışmaksa gülünç olmaktır. O varsayılanı anlamanın yolu da yoktur ya! Madde dünyasında göze çarpan harikulâde şeyler, üstün bir zekânın varlığına kanıt sayılsa bile, manevî dünyada göze çarpan bozukluklar Tanrı kavramını yok etmeğe gene de yeter. Diyorum ki, her şey bir Tanrı eseri ise, her şeyin olabildiği kadar iyi olması gerekir. Çünkü her şey olabildiği kadar iyi değilse, ya Tanrının buna gücü yetmiyor, ya da bunu isteyerek kötü yapmıştır. Onun varlığını ortaya çıkarmak için bundan daha iyi bir yöntem olamaz. Soruyu bu şekilde ortaya koyduktan sonra sizin

tanrısal nurunuzla bir alışverişe de yer kalmaz. Eğer kralların en iyisi Britannicus'un öldürülmesi ve insanların en kötüsü Neron'un kral oluşu iyi bir şey olsaydı, zayıf bir ihtimal de olsa, her kötülüğün kaynağı bir iyilik olduğu sonucuna varılabilirdi. Benzer araçlar kullanmaksızın aynı amaca ulaşmanın imkânsız olduğu nasıl ispat edilebilir? Erdemlerin yüceliğini daha da arttırmak için kötülüklere göz yummak, apacık bir zarar için çok önemsiz bir fayda sağlamak demektir.

İşte ileri sürdüğüm sorular bunlar. Nasıl karşılık vereceksiniz bunlara?... «Ben kötü bir kişiyim, Tanrıdan korkacak yanım olmasaydı onunla savaşmazdım.» Bu cümleyi hatiplere bırakalım. Bu söz gerçeği sarsabilir, üstelik bunda çok az hoşgörü var. Bir kimse Tanrıya inanmıyor diye ona sövmeğe hakkımız var mı? İki tartışmacı arasında, öfkeye kapılanın haksız olduğuna bire karşı yüz konabilir. Menippe, Jupiter'e şöyle der: «Cevap vereceğin yerde yıldırımına başvuruyorsun, o halde haksızsın.»

XVI

Bir gün birine sormuşlar, gerçek tanrıtanımaz var mı diye, gerçek hıristiyan bulunduğuna inanıyor musunuz diye cevap vermiş.

XVII

Metafiziğin bütün saçmaları, ileri süren kimseyi haksız çıkaran bir kanıt değerini bile taşımaz. Onları çürütmek için çok kere maddî veya manevî duyuları dürtüklemek gerekir. Bir kuşkucuya, kendi varlığını inkâr etmekte haksız olduğu ancak dayakla ispatlanabilir. Elde bir tabanca ile Hobbes'a da buna benzer bir ders verilebilir. «Sökül paraları, yoksa ölürsün. Burada bizden başka kimse yok. Ben daha güçlüyüm. Aramızda hak mak diye bir şey olamaz.»

XVIII

Tanrıtanımazlığın yediği büyük darbeler hiç de metafizikçinin elinden çıkma değildir. Malebranche ile Descartes'ın yüksek düşünceleri, materyalizmi sarsmaya Malpighi'nin gözlemlerinden daha az elverişlidir. Eğer bu tehlikeli varsayım günümüzde sarsılmaktaysa bunun şerefi yalnız deneysel fiziğindir. Üstün zekâlı bir varlığın bulunduğunu gösteren sevindirici kanıtlar, ancak Newton'un, Musschenbroeck'un, Hartsoeker'in Nieuwentyt'in eserlerinde bulunabilir. Bu büyük adamların sayesinde dünya artık tanrı değil, çarkları, kayışları, makaraları, zembereği, ağırlıkları bulunan bir makinadır.

XIX

Varlık bilgisinin incelikleri olsa olsa şüphecileri ortaya çıkarmıştır. Ancak tabiat bilgisi gerçek tanrıcıları yaratabilir. Canlıların yumurta ile üredi̇ğinin anlaşılması, tek başına, tanrıtanımazlığın en zorlu itirazlarından birini çürütmeğe yeter. Hareket, ister temelli, ister geçici olsun, maddeye özgü bir şey ise de, şimdi anlıyorum ki, canlının gelişiminde onun etkisi sona ermektedir. Bütün gözlemler bana gösteriyor ki, çürüme, kokuşma olayı, canlıya benzer yeni hiç bir şey meydana getirmiyor. En ilkel böceğin yapısı, insanın yapısından daha az şaşırtıcı değildir. Çekinmeden şu sonucu çıkarabilirim bundan: Moleküllerin içsel bir hareketi onlardan birini meydana getirebileceği gibi pekâlâ ötekini de meydana getirmiş olabilir. Bundan iki yüz yıl kadar önce, bir tanrıtanımaz daha da ileri giderek, belki de bir gün, kokmuş bir et parçasından bir sürü sinek türeyip çıktığı gibi yerin altından da düpedüz insanların ortaya çıktığı görülecektir, demiştir. Doğrusu, bir metafizikçinin ona ne cevap vereceğini bilmek isterdim.

XX

Bir tanrıtanımazın karşısına metafiziğin incelikleriyle çıkmağa çalışmam boşunadır. Bir tanrıtanımaz bu düşüncelerin cılızlığından bile yeteri kadar güçlü bir itiraz çıkarabilir. «Bir sürü faydasız gerçek var ki, bana açıklamasız gösterilmiştir. Tanrının varlığı, iyilik ve kötülük, ruhun ölmezliği benim için çözülmemiş sorunlardır. Ne yâni! bu konularda aydınlanmak, bir üçgenin üç açısı toplamının iki dik açıya eşit olduğunu anlamaktan daha mı az önemlidir?»

O, usta bir mübalâğacı olarak, bu düşünceyi bütün acılığı ile ve uzun uzadıya bana yuttururken, ilk başarısı ile gerine gerine kasılan kişilere özgü bir davranış ve yepyeni bir soru ile savaş meydanına atıldım... «Siz düşünen bir yaratık mısınız?» diye sordum. «Şüphe edebilir misiniz?» diye sevinçle cevap verdi... Niçin olmasın? Beni inandıracak ne var? Ses ve hareket mi? Ama filozofa göre, düşünme yeteneğinden yoksun olan hayvanda da aynı şeyler var. Descartes'ın karıncada yok dediği şeyi niçin sizde var sayayım? Beni etkilemek için özel hareketler yapıyorsunuz, onlara bakarak gerçekten düşündüğünüze inanmak isterdim. Ama aklım bu sonucu çıkarmama engel oluyor. «Görünen hareketlerle düşünce arasında temelli hiç bir bağlılık yoktur. Karşınızdaki adam tıpkı kendi saati gibi düşünceden yoksun olabilir: Konuşma öğretilmiş bir hayvan düşünen bir varlık sayılabilir mi? Bütün insanların, sizden habersiz, papağan gibi sözler bellemediklerini kim söyledi size?...» «Ne de olsa akıllıca bir benzetme, diye karşılık verdi. Hareket ve sese değil, düşüncenin akışına cümleler ile akıldan geçenler arasında kurulan ilgiye dayanılarak bir varlığın düşündüğü sonucuna varmak gerekir. Her sorulana cevap veren bir papağan bulunsaydı,

hiç duraksamadan, onun düşünen bir varlık olduğunu ileri sürerdim. Peki, bununla Tanrının varlığı arasında ne gibi bir ilgi var? Kendisinde en çok zekâ belirtisi gördüğüm adamın, belki de kurulmuş bir makina olduğunu bana ispat ederseniz, ona bakarak tabiatta bir zekâ bulunduğunu kabul etmem mi gerekir?» Benim işim bu, dedim. Bununla beraber itiraf edin ki, benzerlerinizin düşünme yetisinden yoksun olduğunu ileri sürmek delilik olurdu. «Şüphesiz, ama ne çıkar bundan?...» Şu çıkar ki, eğer ben evrende, evreni bırakalım, hattâ bir kelebeğin kanadında, benzerlerinizin düşünme yetisiyle donanmış olmasını belge diye ileri sürdüğünüz bir zekâdan bin kat daha belirgin zekâ belirtisi görürsem, bir Tanrı bulunduğunu inkâr etmek, benzerlerinizin düşündüğünü inkâr etmekten bin kat daha delilik olur. İmdi, bu durumda, aklınıza, vicdanınıza başvuruyorum: Herhangi bir adamın düşünmesinde ve davranışında, bir böceğin yapı ve davranışından daha çok zekâ, düzen, incelik, tutarlık görüyor musunuz? Tanrısallık, bir peynir kurdunun gözünde apaçık belli değil midir? Düşünme yetisi Newton'un eserlerinde onun kadar bile belli değildir. Nasıl! yapma dünyada, var olan dünyadan nasıl daha az zekâ bulunur?... Ne tuhaf düşünce!... «Ama, kendim düşündüğüm için başkalarında da düşünme yetisi bulunduğunu kabul ediyorum...» diyorsunuz. İşte, hiç aklımdan geçmeyen bu sonuçta sizinle beraberim. Ama kanıtlarımın sizinkilere üstünlüğü bu noktadaki yenilgimin etkisini yok etmez mi? Tabiattaki eserlerine bakarak ilk varlığın zekâ sahibi olduğunu ileri sürmek, yazılarına bakarak bir filozofta zekâ bulunduğunu ileri sürmekten daha akla yatkın değil midir? Karşınıza bir kelebek kanadı, bir peynir kurdu gözü ile çıktığıma şükrediniz, sizi evrenin ağırlığı ile pekâlâ ezebilirdim. Ya ben fena halde yanılıyorum, ya

da bu kanıt okullarda öğretilenlerden çok daha üstündür. Buna ve bunun gibi basit düşüncelere dayanarak Tanrının varlığını kabul ediyorum, yoksa gerçeği ortaya çıkarmaktan çok ona yalan havası veren kuru bir takım metafizik düşüncelerin dokusuna dayanarak değil.

XXI

Ünlü bir profesörün kitabını açıyorum. Şöyle yazıyor: «Tanrıtanımazlar, ben de sizinle aynı düşüncedeyim: Hareket maddenin özüdür. Ama bundan nasıl bir sonuç çıkarabilirsiniz? Dünya, atomların rasgele hareketinin bir sonucu mudur? Bana diyebilir misiniz ki, Homeros'un İlyada'sı, ya da Voltaire'i Henriade'ı harflerin rasgele dizilişlerinin bir sonucudur?» Bu çeşit düşünce yürütmek ancak bir tanrıtanımaza yaraşır. Böyle bir karşılaştırmak onun için eğlenceli bir oyun olur. Bana diyecektir ki, talih oyunlarının incelenmesi sonucunda ortaya çıkan yasalara (olasılık hesaplarına) göre, bir olay ancak mümkün olduğu zaman olur, bir olayın meydana gelmesi ona değgin hareketlerin üst üste yığılması ile sağlanır. Buna hiç de şaşmamak gerekir. Yüz bin defa zar atarsam altı kere yüz bin için şansımı denemiş olurum ki, bu sayı içinde kazanmam ihtimali pek çoktur. Tesadüfen İlyada'yı meydana getirecek olan harflerin sayısı nereye varırsa varsın, ileri sürdüğüm düşünceyi haklı çıkaracak bir sayı olacaktır. Yapılan hareketin sayısı sonsuz olursa benim kazanmam ihtimali de sonsuz olacaktır. Sonunda benim dediğime geleceksiniz, madde öncesiz olarak vardır, hareket de onun özüdür diyeceksiniz. Düşünceme katılmak lütfunda bulunduğunuz için, sizinle birlikte ben de, evrenin hiç bir sınırı olmadığını, atomların sayısının sonsuzluğunu ve sizi şaşırtan bu düzenin hiç bir yerde bozulmadığını

varsayacağım. İmdi, bu karşılıklı görüşlerden hareket edilerek şu sonuca varılabilir: Hareketlerin sayısı sonsuz olsa bile evrenin tesadüfen varolması imkân ve ihtimali gene de çok azdır. Yâni hareketlerin miktarı ne kadar çok olursa olsun, olayın meydana gelme güçlüğü gene vardır. O halde akla aykırı düşen bir nokta varsa, o da, madde öncesiz olarak hareket halinde olduğuna ve mümkün ihtimallerin sonsuz sayısı içinde kusursuz düzenlerin kurulması ihtimali de pekâlâ sonsuz olacağına göre birbiri ardınca gelen bu düzenlerin sonsuz sayısı içinde hiç bir kusursuz düzene raslanmamış olmasıdır. O halde, insan aklı evrenin gerçek doğuşundan çok, evrenin oluşundan önceki halin (kaosun) süresine şaşmalıdır.

XXII

Ben tanrıtanımazları üç kısma ayırıyorum: Bir kısmı açıkça Tanrı yoktur der ve öyle düşünürler: **Bunlar gerçek tanrıtanımazlardır.** Düşünmesini pek de bilmiyen kalabalık bir kısmı ise, sanki yazı tura ile bir sonuca varmak isterler: **Bunlar da şüpheci tanrıtanımazlardır.** Tanrı olmasın diyen, hattâ buna inanır görünen bir kısmı ise bu inançları yerindeymiş gibi yaşarlar: **Bunlar da tanrıtanımazların farfara takımıdır.** Bunlar düzmecidirler. Ben gerçek tanrıtanımazlara acıyorum. Onlar için hiç bir avunma yolu görünmüyor. Şüpheciler içinse Tanrıya dua ediyorum. Onlar aydınlıktan yoksundurlar.

XXIII

Tanrıtanır, bir Tanrının varlığını, ruhun ölmezliğini ve bunun sonuçlarını kabul eder. Şüpheci bu konularda hiç bir karara varmamıştır. Tanrıtanımaz ise onları inkâr eder. Öyleyse erdemli olmak için, şüphecinin tanrıtanımazdan daha çok, ama

tanrıtanırdan daha az sebebi var demektir. Yasa koyucunun saldığı korku, insanlardaki ölçülü, ılımlı olma eğilimi ve erdemin günümüzde sağladığı faydalar da olmasa tanrıtanımazın namuslu davranışının hiç bir dayanağı olmazdı. Şüphecinin davranışı ise bir belki'ye dayanabilirdi.

XXIV

Şüphecilik herkese elverişli değildir. Şüphecilik derin ve karşılıksız bir sınavdır: Güvenecek, inanacak sebep bulamadığı için şüphe eden kişi düpedüz bilgisizdir. Gerçek şüphecinin dayandığı ve hesaba kattığı sebepler vardır. Düşüncelerini bir şeye dayandırmak küçük bir iş değildir. Hangimiz onun değerini tam olarak biliyoruz? Aynı gerçek için yüz kanıt getirilse, her kanıta inanan ayrı biri çıkıyor. Her kafanın kendine göre bir görüşü vardır. Şu itiraz benim gözümde kocaman olduğu halde sana gözükmeyebilir bile. Benim ağırlığı altında ezildiğim bir yükü siz hafif bulursunuz. Asıl değerler konusunda birbirimizden ayrılırsak, görece değerler konusunda nasıl anlaşabiliriz? Söyleyiniz bakalım, metafizik bir sonuçla denkleşebilmek için kaç ahlâksal kanıt gereklidir? Yanlış gören benim gözlerim mi, yoksa sizinkiler mi? Mademki sebepleri tartıp değerlendirmek bu kadar güçtür ve mademki onların lehte veya aleyhte kullanılması söz konusu değildir (ki olsa bile eşit ölçüdedir) öyleyse niçin çabucak kestirip atıyoruz? Bu kararlı davranış bize nereden geliyor? Dogmatik yeterliğin insanı çileden çıkardığını yüzlerce defa denemedik mi? Denemeler yazarı Montaigne der ki, olağan şeyler bana kesin ve değişmez şeyler diye dayatılırsa onlardan nefret ederim. Sözlerimizdeki kesinliği yumuşatan, tesadüfen, hiç bir zaman, bâzan, denebilir ki, düşünüyorum ki... gibi sözcükleri pek severim. Eğer ben çocuk eğiticisi olsaydım onlara bu ne demek-

tir? anlamıyorum, olabilir, doğru mu? gibi kesinlik taşımıyan sorucu sözcükler öğretirdim ki, onbeş yaşındayken bilgin ağzı kullanacaklarına altmışında bile bir çırak havası taşıyabilsinler.

XXV

Tanrı nedir? Çocuklara sorulan bu soruyu yanıtlamakta filozoflar bile güçlük çeker.

Çocuğun hangi yaşta okumaya, şarkı söylemeye, oyun oynamaya, Lâtinceye, dilbilgisine başlaması gerektiğini herkes bilir. Dinsel konuları öğretmeğe gelince çocuğun yaşına başına kimse bakmaz. Daha bir şeyler anlamaya başlar başlamaz hemen sorulur: Tanrı nedir? Aynı anda, hattâ aynı ağızdan, cinler, periler, hortlaklar, gulyabaniler ve bir de Tanrı bulunduğunu öğrenir çocuk. En önemli gerçeklerden biri, ileride bir gün sağduyusunu ayaklandıracak şekilde, zorla kafasına sokulur. Gerçekten de, yirmi yaşında bir genç, kafasında Tanrının varlığı ile bir yığın boş inanı birbirine karışmış bulunca onu tanıyamıyorsa, bilemiyorsa ve yargıçlarımızın bir sürü namussuz arasında nasılsa içeri tıkılmış olan namuslu bir kişiye davrandıkları gibi davranıyorsa bunda şaşılacak ne vardır?

XXVI

Tanrı bize çok erken anlatılıyor. Ayrıca, varlığı üstünde de yeteri kadar durulmuyor. Insanlar Tanrıyı aralarından uzaklaştırarak bir tapınağa kapatıyorlar. Tapınağın duvarları onun görüşünü sınırlandırıyor, bu sınırın dışında hiç bir zaman var olamıyor. Ne kadar sağduyusuz olursanız olunuz, düşüncelerinizi daraltan bu bağları koparınız. Tanrıyı yaygınlaştırınız. Onu bulunduğu her yerde görünüz, ya da bulunmadığını söyleyiniz. Eğer eğitecek bir çocuğum olsaydı, Tanrıyı ona gerçek bir arka-

daş yapardım; ondan büsbütün yoksun olmaktansa tanrıtanımaz olmak belki de onun için daha az eksiklik olurdu. Bâzan kendisinden daha kötü bildiği başka bir kimseyi ona örnek gösterecek yerde, kabaca derdim ki: Tanrı seni dinliyor, yalan söylüyorsun. Gençler duygularına kapılmak isterler. Ben de onların çevresini tanrısal varlığın açık belirtileriyle donatırdım. Örneğin, benim evimde toplanmışsak orada, aramızda Tanrıya da bir yer ayırır ve öğrencime şöyle derdim: «Burada dört kişiyiz, Tanrı, dostum, bizi yöneten kişi ve ben.»

XXVII

Bilgisizlik ve meraksızlık çok yumuşak iki yastıktır. Ama onları öyle bulmak için insanın Montaigne'inki gibi olgun bir kafası olmalıdır.

XXVIII

Ateşli kişiler şüphecinin tasasızlığı ile bağdaşamazlar. Onlar, hiç bir seçme yapmamaktansa, rasgele de olsa bir seçme yapmayı, belirsizlik içinde olmaktansa aldanmayı severler. Kendi kollarını hor görseler de, suların derinliğinden korksalar da, zayıflığını bile bile gene de suya uzanan dallara tutunurlar. Kendilerini akıntıya bırakmaktansa dallara takılı kalmayı tercih ederler. Hiç bir şeyi temelli incelemedikleri halde her şeye güvenirler. Hiç bir şeyden şüphe etmezler, çünkü bunun için ne sabırları vardır, ne de yürekleri.

Karara vardıkları pek az konu arasında rastgele gerçekle karşılaşınca, onu gözü kapalı değil de; sanki tanrısal bir esin ile, ansızın bulmuşlardır. İnaksal (dogmatik) kişilerdendirler. Onlar som sofular onlara meczup (tanrıdan esinlenmiş kişi) derler. Ruh dinginliği (süküneti) ile kararsızlığı nasıl birleştirebileceklerini kestiremiyen bu çeşit tedirgin

kişileri çok gördüm. «İnsan ne olduğunu, nereden geldiğini, nereye gittiğini, dünyaya niçin geldiğini bilmeksizin mutlu yaşamanın yolunu bir bulsa!» Şüpheci kişi bütün bunları bilmemekle övündüğünü söyler, hem de mutsuz olmadan: durumumu öğrenmek istediğim zaman varlığımın sebebini bulamayışım benim kabahatım değildir ki. Bilinmesi benim için imkânsız olan bir şeyi, hayatım boyunca bilemiyeceğim, bundan üzüntü de duymayacağım. Şüphesiz, yoksun olduğuma göre benim için çok gerekli olmayan, edinemiyeceğim bilgilere ulaşamıyorum diye niçin üzülecekmişim? Çağımızın ileri gelen dehalarından biri (1) şöyle der: Dört gözüm, dört ayağım, iki kanadım olmadığı için nasıl üzülmüyorsam, bunun için de üzülmem gerekmez.

XXIX

Benden gerçeği araştırmam beklenmelidir, yoksa onu bulmam değil. Bir safsata beni kesin bir kanıttan daha çok etkiliyebilir mi? Gerçek sandığım yanlışlara inanmak, yanlış bellediğim gerçekleri ise atmak zorundayım. Ama bu aldanışta korkacak ne var? Bu dünyada aklı var diye hiç kimseye öte dünyada ödül verilecek değildir. Aklı yok diye de kimse cezalandırılabilir mi? Düşüncelerini akla yatkın yürütemedi diye bir insanı mahkûm etmek, onun bir akılsız olduğunu unutarak ona karşı, kötü bir kişiymiş gibi davranmak demektir.

XXX

Şüpheci kimdir? Şüpheci, inandığı her şeyden şüphe eden, aklının ve duyularının ona doğru diye gösterdiklerine inanan bir filozoftur. Daha açık ve kesin bir şey mi istiyorsunuz? Pyrroncu bir şüphe-

(1) **Voltaire**

ciye içinizden hak verirseniz siz de şüpheci olursunuz.

XXXI

Hiç bir zaman ele alınmamış bir konu tanıtlanmamıştır elbet. Ön yargısız bir incelemeye konu olmamış olan da incelenmemiş demektir. Onun için şüphecilik gerçeğe doğru atılmış ilk adımdır. Ama şüphecilik genel olmak gerektir. Çünkü genellik bu konuda bir denektaşıdır. Eğer Tanrının varlığından emin olmak için filozof şüphe etmekle işe başlarsa, bu sınavdan kurtulabilecek başka konu kalır mı?.

XXXII

Inanmazlık, kanmazlık çoğu çoğu, akılsız adamın, kanağanlık ise akıllı adamın, kusurudur. Akıllı adam olabilirlerin sınırsız genişliği içinde uzağı görmeğe çalışır, akılsız adam ise gözü önünde oladuranı bile göremez. Birincinin korkak, ötekinin ise gözüpek oluşu belki de bu yüzdendir.

XXXIII

Aşırı inanmakta ne kadar tehlike varsa pek az inanmakta da o kadar vardır. Çok tanrıcı olmak, ya da tanrıtanımaz olmak birbirinden ne daha çok tehlikelidir, ne daha az. O öyleyse bu iki karşıt aşırılık, her zaman ve her yerde, yalnız şüphecilik yolu ile eşit olarak doğrulanabilir.

XXXIV

Yarı şüphecilik yetersiz bir aklın belirtisidir; ya elde edeceği sonuçlardan ödü kopan korkak bir düşünür, ya öz aklına vurduğu kösteklerle Tanrısını şereflendireceğini sanan bir boş inanlı, ya da içyüzünü açığa vurmaktan korkan bir çeşit zor inanır kişi yaratır. Eğer yarı şüphecinin inandığı gibi, gerçek, araştırma konusu olmakla kendinden bir

şey kaybetmiyorsa, yarı şüpheci kişi özbenliğinde yoklamaktan korktuğu, yaklaşmaktan çekinilen kutsal bir tapınağın bir köşesine yığar gibi kafasının bir köşesine yerleştirdiği şu üstün kavramlar için ne düşünmektedir?.

XXXV

Dinsizlik aldı yürüdü diye sızlanıyorlar. Asya'da Hıristiyana, Avrupa'da Müslümana, Londra'da katoliğe, Paris'te kalvenciye, Saint-Jacques sokağının üst başında janseniste, Saint-Médard mahallesinin sonunda moliniste dinsiz derler. Şu dinsiz denen kişi kimdir? Herkes mi?, yoksa hiç kimse mi?

XXXVI

Sofular şüpheciliğe saldırdıkları zaman bana öyle geliyor ki, ya kendi çıkarlarına aykırı davranmakta, ya da çelişmeye düşmektedirler. Doğru bir din, kabul edilmek, yanlış bir din ise vazgeçilmek için iyi bilinmesi gerektiğine göre evrensel bir şüphenin yer yüzüne yayılmasını ve bütün halkların kendi dinlerinin doğru olup olmadığını araştırmak istemelerini dilemek yerinde olur. Böylece misyonerlerimiz de görevlerini yarı yarıya yapılmış bulurlardı.

XXXVII

Bir kimse dinsel inançlarını seçerek değil de. eğitim yolu ile aldığına göre, kör veya topal doğmadım diye övünmekte haklı olmadığı gibi hıristiyan veya müslüman olmakla da övünemez. Bu bir talih işidir, değer konusu değildir.

XXXVIII

Yanlış olduğunu bile bile bir din uğrunda ölen kişi bir çılgındır.

Doğru bellediği yanlış bir din uğrunda, ya da doğruluğu üstüne hiç bir kanıt olmadığı halde doğru bir din uğrunda ölen kişi bir bağnazdır.

Gerçek şehit, doğruluğu kendisine gösterilmiş olan doğru bir din uğrunda ölen kişidir.

XXXIX

Gerçek şehit ölümü bekler, esrik kişi (vecd içinde olan) ise ölüme koşar.

XL

Bir hıristiyan Mekkede Muhammed'in hatırasına hakaret etse, sunakları yıksa, camiin altını üstüne getirse ossaat kazığa vurulur, belki Hıristiyanlarca da övülmez. Böyle gayretkeşliklere artık raslanmıyor. Polyeucte gibilere zamanımızda çılgın derler.

XLI

Tanrı esinleri, mucizeler ve olaganüstü dinsel görevler geçmişte kaldı. Hıristiyanlık böyle heyecanlara muhtaç değildir artık. Bugün içimizden biri Yunus peygamber rolü oynamağa kalkışsa da sokaklarda dolaşarak «Ancak üç gün kaldı, ondan sonra Paris yok olacak: Parisliler, günah çıkarttırın, tövbe edin, yoksa üç gün içinde mahvolacaksınız» diye bağırsa hemen yakalanıp yargıç önüne çıkarılır, yargıç da onu tımarhaneye yollamaktan geri kalmaz. «Ahali, Tanrı sizi Ninovalılardan daha mı az seviyor? Onlardan daha mı az suçlusunuz?» diye söylenip dursa kimse ona cevap bile vermez. onu ermiş kişi sayıp da söylediği sûrenin sonunu beklemez.

İlyas peygamber istediği zaman öbür dünyadan geri gelebilir; İyi karşılanırsa onun mucizeler göstereceğine inanırlar. İnsanlar böyledir işte.

XLII

Halka, yürürlükteki dine aykırı bir inanç aşılanmak istenir, ya da toplumun rahatını kaçıran her hangi bir şey yapılacak olur da bu iş mucizelerle doğrulanmağa kalkışılırsa hükûmet sert davranmakta kendini haklı bulur, halk ise «Çarmıha!» diye bağırır. İnsanların bir düzmece peygamberin kandırmacalarıyla, ya da gönül gözü ile her şeyi gördüğünü sanan bir kimsenin kuruntularıyle baş başa bırakılmasında ne tehlike vardır? İsa'nın kanı Yahudilere karşı öç diye bağırdı ise bunun sebebi, Yahudilerin onu çarmıha, gererken, Mesihin geleceğini önceden bildirmiş olan Musa'nın ve öteki peygamberlerin sesine kulaklarını tıkamış olmalarıdır. Gökten bir melek inmedi mi, mucizelerle onun düşüncelerini desteklemedi mi yollu vaazlarda bulunan Paul, İsa'nın yasasına aykırı davranmakla kendisine aforozlu densin istiyor.

Bir adamın dinsel görevini, mucize gösterip göstermediğine göre değil, ileri sürdüğü öğretinin, gönderildiği halkın dinsel inançlarına uygun düşüp düşmediğine göre değerlendirmelidir, hele bu halkın dinsel inançları doğru diye bellenmişse.

XLIII

Bir devlette her yenilikten korkulur. Dinlerin en azizi ve en yumuşağı olan Hıristiyanlık bile bâzı kargaşalıklara yol açmadan yerleşmemiştir. Kilisenin ilk çocukları, birçok kere, kendilerine emredilen sabır ve ılımlılıktan uzaklaşmışlardır. Burada İmparator Julien'in bir fermanından bâzı parçaları ele almama izin verilmesini dilerim. Bu parçalar filozof hükümdarın dehasını ve zamanındaki gayretkeşlerin mizacını pek güzel bir şekilde göstermektedir.

Julien şöyle yazmaktadır :

«Galile'li ileri gelenlerin, benim davranışlarımın önceliminkilerden ne kadar değişik olduğunu anlıyacaklarını ve bu konudaki isteklerini bana bildireceklerini düşünmüştüm. Çünkü onlar önceliminin saltanatı altında sürgünde ve hapisanelerde acı çekmişlerdir; kendi aralarında sapkın mezhepli dedikleri bir sürü kimse ise kılıçtan geçirilmiştir... Benim saltanatım sırasında ise sürgünler geri çağrılmış, tutuklar salıverilmiş ve devletçe el konan malları geri verilmiştir. Ama bu çeşit adamların kaygı ve öfkeleri tuhaf olmuştur: Birbirlerini yemek, başka inançlara bağlı olanlara veya kanunlarla korunan başka dinlere tapınanlara işkence etmek üstünlüğünü kaybeder etmez, isyan çıkarmak için hiç bir şeyi ihmal etmemiş, hiç bir fırsatı kaçırmamışlardır. Gerçek dindarlığa ilgisiz, yasalarımıza saygısız insanlardır bunlar... Gene de kurban sunaklarına sürüklenerek öldürüldüklerini veya kendilerine işkence edildiğini hiç duymadık... Halkın aşağı sınıfına gelince, öyle görünüyor ki, onları ayaklanmaya kışkırtanlar, yetkilerini sınırlandırdığımızdan ötürü bize kızan o ileri gelenlerdir; çünkü onları yargılama işlerinden uzaklaştırdık, artık vasiyetname düzenlemek, haklı mirasçıların yerini almak, başkalarının mirasına konmak yok... Bunun içindir ki, halkın gürültülü patırtılı toplantılar yapmasını, din adamlarının kışkırtıcı çevresinde toplanarak gizli kapaklı işlere karışmasını yasaklıyoruz... Bu buyrultuyu yöneticilerimizin güvenliğini, dikkafalıların saldırısından ve taşlanmak tehlikesinden korumak için çıkarıyoruz. İsterlerse büyüklerinin yanına rahatça giderler, dualarını ederler, öğreneceklerini öğrenirler, inandıkları dinin gereğince tapınırlar, bunların hepsine izin veriyoruz. Yeter ki bütün fesatçı hareketlerden el çeksinler... Eğer bu toplantıları bir ayaklanma vesilesi yapar-

larsa kendileri zarar ederler, bunu önceden haber veriyorum... Ayrı inançlı halklar, barış içinde yaşayınız... Ve sizler, ülkenizin dinine ve atalarınızın tanrılarına bağlı kalanlar, komşularınıza, yurttaşlarınıza zulmetmeyiniz. Onların ayıplanacak kötülükleri varsa da asıl yakınılacak yanları bilgisizlikleridir. İnsanları zor ve baskı yolu ile değil, akıl yolu ile gerçeğe ulaştırmak gerekir. Onun için sadık uyruklarımız, hepinize, Galilelileri rahat bırakmanızı emrediyoruz.»

İşte o hükümdarın duyguları böyleydi. Ona çok tanrıcı denebilir, ama dönme denemez. Hayatının ilk yıllarını, çeşitli okullarda çeşitli öğretmenlerin elinde geçirdi, ileri bir yaşta beklenmedik bir seçim yaptı: ne yapalım ki atalarının dinini ve yurdunun tanrılarını seçti. (1)

XLIV

Bu bilgin imparatorun eserlerinin zamanımıza kadar gelmiş olmasına şaşıyorum doğrusu. Gerçi bunların içinde Hıristiyan inancına zarar vermiyen şeyler yazılıdır, gene de pekâlâ o zamanki Hıristiyanlardan bazılarının gözüne batarak zararlı görülebilirlerdi. Netekim birçok Kilise Babaları düşmanlarının eserlerini ortadan kaldırmışlardır. Ermiş Büyük Grégoire'ın sanat ve edebiyata karşı takındığı barbarca tutum ve davranışını, bu öncellerinden örnek aldığı apaçık ortadadır. Ona bakılırsa biz de, okunacak ve öğrenilecek her şey Kur'anda yazılıdır diyen Müslümanlar gibi tek kitaba bağlan-

---

(1) İmparator Julien, tahta çıktığı zaman resmî din olan Hıristiyanlığı benimsemişken, bir süre sonra atalarının dinini kabul ederek, Hıristiyanlıktan ayrılmış, çok tanrıcı olmuştur. (çev.)

malıyız. Dini temelinden yanlış anlayan, dilbigisi kurallarını gözetmek İsa hakkındaki yargıyı dilbilgini Donat'a bırakmak demektir diyen ve İlk Çağın kalıntılarını bile yok etmek zorunda olduğunu sanan böyle bir adamın elinde o eski yazarların hâli nice olurdu?.

XLV

Bununla beraber kutsal kitapların tanrısallığı, bu kitaplarda apaçık görülen bir özellik değildir ki, kutsal tarihçilerin yazıları, dine yabancı yazarların tanıklığından büsbütün bağımsız olabilsin. İncilimizin içinde Tanrının parmağını aramağa kalkışsak bulabilir miyiz? Lâtincesi pek bayağı değil midir? Asıl nüshalar da, yazılış ve anlatış bakımından öyle pek ahım şahım şeyler değildir. Peygamberler, havariler ve İncil yazarları onları kendi anlayışlarına göre yazmışlardır. Yahudi milletinin tarihine, insan zekâsının basit bir belirtisi gözü ile bakacak olursak, Musa'da ve ondan sonra gelenlerde, içlerinde duydukları esinle yazdıklarında şüphe olmayan Titus-Livius, Salluste, Cesar, Josèphe gibi insanlara üstün bir taraf görülemez. Hattâ cizvit Berruyer, (1) Musa'ya tercih edilmez mi? Kiliselerimizde öyle resimler vardır ki papazlara sorarsanız bunları ya melekler yapmıştır, ya da Tanrının kendisi. Eğer bu parçalar La Sueur'ün ya da Le Brun'ün fırçasından çıkmış iseler, bu geleneksel inanışa nasıl karşı gelebilirim? Belki de hiç bir şekilde. Ama bu tanrısal eserlere baktığım zaman adım başında, çizgide ve ustalıkta resim sanatının ırzına geçildiğini, sanat gerçeğinden uzaklaşılmış olduğunu, bunları yapanın karacahil bir işçi olduğunu düşünürüm.

(1) **Papaz Berruyer, İncilden aldığı hikâyeleri, zamanına uydurarak yeniden yazmış, bu yüzden Kilisenin yıldırımlarını üstüne çekmiştir. (çev.)**

haklı olarak geleneksel inanışın, uydurma masallar olduğunu söylerim. İçindekilerin iyi, ya da kötü söylenmiş olmasının pek az önemi olduğunu bilmesem, bu resimler için düşündüklerimi kutsal kitaplara da uygulamaz mıydım? Peygamberler iyi söylemekle değil, doğru söylemekle övünürler. Havariler söyledikleri, ya da yazdıkları gerçeklerden daha başka bir şey için mi ölmüşlerdir? İmdi, incelediğim noktaya dönmek için sorayım, hiç değilse İsa'nın hayatı ve mucizeleri konusunda, Ponce-Pilate'ın özellikleri ve mizacı konusunda ve ilk Hıristiyanların davranışları ve ölümleri konusunda dinsel yazarlarla aynı düşüncede olmaktan geri kalmayan dine yabancı yazarların yazılarının saklanmasının ne önemi vardır?.

XLVI

Bana diyeceksiniz ki, bütün bir millet bu olaya tanık olmadı demeyi göze alabilir misiniz? Evet, sizden yana olmayan biri aynı şeyi bana söyliyemedikçe, hattâ o kimsenin bağnazlığa ve başkalarını kandırmaya yatkın biri olup olmadığını bilemedikçe bunu göze alacağım. Böyleleri çok. Hiç bir yanı kayırmadığını söyleyen bir yazar şunları anlatıyor: Bir şehrin ortasında kocaman bir çukur açılmış; bu olay üzerine Tanrılara danışılmış, onlar da, herkes en değerli şeyini onun içine atarsa çukurun kapanacağını bildirmişler; yiğit bir şövalye kendini kaldırıp çukurun içine atmış ve mucize meydana gelmiş: Bu yazar sadece bir çukur açılmış olduğunu ve onu doldurmak için hayli zaman ve emek harcandığını söylemiş olsa seve seve ona inanırım. Bir olayın gerçek yanı olmayınca, tarihçinin tanıklığı önemini kaybeder. Bir tek kişi, hükümdarınız birleşiklere karşı tam bir zafer elde etmiştir dese duraksamadan inanırım ona. Ama bütün Paris bana Passy'de

bir ölünün dirildiğini söylese buna gene inanmam. Bir tarihçinin bizi inandırmağa çalıştığı şey, ya da bütün bir halkın aldanışı mucize olamaz.

XLVII

Tarquin, Romulus'un kurduğu süvari birliklerine yenilerini kurup katmak ister. Bir falcı ona der ki, tanrılar izin vermedikçe bu birliklerde yapılacak her yenilik kutsallığa aykırı olur. Bu din adamının ataklığına sinirlenen Tarquin, onu bozum etmeğe, halk üzerindeki etkisini artıran bu sanatı onun şahsında gözden düşürmeğe karar verir. Falcıyı toplantı alanına çağırtır ve sorar: «Kâhin, düşündüğüm şey olabilir mi? Eğer senin bilimin övündüğün gibiyse bu sorumun karşılığını vermen gerekir.» Falcı hiç de şaşırmaz, kuşlara danışır ve şu karşılığı verir: «Evet, prens, düşündüğünüz şey olabilir.» Bunun üzerine Tarquin elbisesinin altından bir ustura çıkarır, yerden de bir çakıl taşı alır eline, «Yaklaş, der kâhine, bu çakıl taşını bu ustura ile kesiver: Benim olabilir mi diye düşündüğüm şey budur.» Falcının adı Navius imiş. Navius halka doğru döner, güvenle şöyle der: «Ustura çakıl taşına vurulunca taş ossaat ikiye bölünmezse bana işkence cezası verilsin.» Herkesin beklediğinin tersine, gerçekten de taşın ustura ile kesilebilecek kadar yumuşamış olduğu anlaşılır: Ustura vurulur vurulmaz taş o kadar çabuk ikiye bölünür ki, ustura taşı geçer, Tarquin'in eline dokunur ve onu kanatır. Halkın ağzı açık kalır, falcıya alkış tutar. Tarquin tasarılarını açıklar ve kendini falcıların koruyucusu ilân eder. Ustura ile çakıl taşının parçaları bir tapınağın sunağının altına saklanır. Kâhinin heykeli dikilir. Bu heykel Augustus zamanında bile duruyormuş. İlk Çağın dinsel ve dine yabancı yazarları, Lactance'ın, Halikarnaslı Denys'in ve ermiş

Augustinus'un yazılarında görüldüğü gibi, bu olayın gerçekliğini belirtmektedirler.

Hikâyeyi dinlediniz, şimdi de boş inancı dinleyiniz. Boş inançlara inanan Quintus, kardeşi Ciceron'a sorar: «Buna ne diyeceksin bakalım? Ya aşırı bir şüpheciliğe düşmek, halkı ve tarihçileri şaşkın yerine koymak, olayı anlatan yazıları yakmak, ya da bu olayın doğruluğuna inanmak gerekir. Tanrıların işlerimize karıştığını itiraf etmeyip her şeyi inkâr mı edeceksin?»

İşte filozofun cevabı : (1)

«Bana göre, rastgele gerçekleşmiş, hattâ kötü ruhlu kimseler tarafından bozulmuş, ya da uydurulmuş olaylara dayanmak bir filozofa yakışmaz. Hele inanılması güç olaylarda, ileri sürülen şeyi, olaylarla değil akla yatkın kanıtlarla tanıtlamak gerekir.»

«Romulus'un sihirli değneğini bana anlatıp durma, kendin de söylüyorsun ki, bir yangında yanmaktan kurtulamamıştır. Attius Navius'un çakıl taşını da bırak. Felsefede böyle uydurma hikâyelerin yeri yoktur. Felsefenin ödevi, her şeyden önce falcılığın dayandığı ilkeleri araştırmak, sonra nasıl yapıldığını ortaya koymak, daha sonra da, tutarlı bir yanı olup olmadığını göstermektir... Etrüskler atalarının adını veriyorlar doğrusu, onların atası, yerden karasabanı çıkartan çocukmuş. Ya bizimki? Attius Navius mu?... İnsanlığa özgü şeylerin, bilgisiz halkın tanrısal saydığı şeyler içinde yattığını söylememiz gerekir.» Halbuki bunlar kralların, halkların, milletlerin ve herkesin inançlarıdır. (2) «Fakat genel olarak aptalca bilgisizlik

---

(1) **Diderot, Ciceron'un düşüncelerini Lâtince olarak almıştır. (Çev.)**

(2) **Aradaki bu cümle Diderot'nundur. (Çev.)**

kadar yaygın olan ne vardır? Sen bile kalabalığın düşünce ve duyguları önünde eğilmiyor musun?»

Bu düşüncelerin uygulanamıyacağı tek mucize gösterilebilir mi? Ciceron'un ilkelerini kullanmakta şüphesiz büyük sakıncalar gören Kilise Babaları, Tarquin'in başından geçenlerden pek hoşlandılar, ama Navius'un sanatını şeytana yordular. Şeytansa güzel bir icattır.

XLVIII

Bu türlü inançlar bütün milletlerde vardır. Bunların birer harika sayılmaları için, gerçek olmamaları yeter. Onlarla her şey gösterilir, ama hiç bir şey ispat edilemez. Dinsizliği göze almadan onları inkâra kimse cesaret edemez, ama budalalığı göze almadan da onlara kimse inanamaz.

XLIX

Yıldırım çarpan, ya da senatörlerce öldürülen Romulus, Romalılar arasında gözden kaybolur. Bu söylenti halk ve asker arasında yayılır. Devlet ileri gelenleri birbirine düşerler. Doğmakta olan Roma, içerden bölünmüş, dışardan düşmanlarla çevrilmiş olan Roma uçurumun kenarındadır. O zaman Proculeius adında biri yiğitçe ortaya atılır ve şöyle der: «Romalılar, acındığınız kral ölmemiştir, göklere çıkmıştır, şimdi Jupiter'in sağında oturmaktadır. Var git, dedi bana, yurttaşlarımı yatıştır, onlara bildir ki, Romulus tanrılar arasındadır; onları koruyacaktır. Bilsinler ki, düşmanlarının gücü hiç bir zaman onlardan üstün olmayacaktır. Bir gün gelecek Romalılar dünyanın efendisi olacaklardır; onların alınyazısı budur. Elverir ki bu tanrısal haberi, en ileri kuşaklara kadar soydan soya ulaştırsınlar.»

Ortada bu düzmeciliğe elverişli bir hava da vardır. Zaten o sırada Romada işlerin ne durumda olduğu incelenecek olursa görülür ki Proculeius kafa-

lı bir adamdır ve zamanını seçmesini çok iyi bilmiştir. İnsanların kafasına, yurdunun geleceği için faydalı bir hoş inan yerleştirmiştir...

Bu zatın ve uydurmacasının ne ölçüde güven uyandırdığı ve Romulus'un ölümünden duyulan pişmanlığı ne derece yatıştırdığı bilinemez... Bu efsane, onun ölümsüzlüğüne inanıldığı andan itibaren, kahramanın saygınlığı ve zamanın tehlikeli durumu dolayısiyle daha da yaygın hale geldi... Sonra bu ve buna benzer örnekler, birçok kişileri daha hayatta iken Tanrı Romulus kadar şerefe ve Tanrının oğlu katına yükseltti. (1)

Yâni halk bu görüntüye inanır, Senatörler inanmış görünürler ve böylece Romulus'a sunaklar hazırlanır. Ama olaylar burada durmaz. En kısa zamanda, yaygın bir inanç doğar: Romulus'un göründüğü yalnız bir kişi değildir. Romulus bir gün içinde, binden fazla kişiye görünmüştür. O yıldırımla çarpılmamıştır. Senatörler fırtınalı bir havaya uyarak onu tepelememişlerdir. O, kendisi, şimşek ve yıldırım gümbürtüleri arasında ve bütün bir milletin gözü önünde havalara yükselmiştir. Zamanla bu hikâyeye o kadar çok şey katılmıştır ki, sonraki yüzyıllarda yetişen aklı başında kimseler bu yüzden büyük sıkıntı çekmişlerdir.

L

Benim için bir tek tanıtlama elli olaydan daha inandırıcıdır. Aklıma sonsuz güvenim olduğu için en birinci şarlatan bile beni etkiliyemez. Müslümanın evliyası kötürümleri doğrultur, dilsizleri konuşturur, körlerin gözünü açar, inmelileri iyileştirir,

---

(1) Bu paragrafın tamamı lâtince olup, adı anılmaksızın Titus-Livius'tan alınmıştır. (P. Vernière'e göre. Çev.)

ölüleri diriltir, hattâ şimdiye kadar kimsenin başvurmadığı bir mucize göstererek insanların kopmuş eksilmiş organlarını bile yerlerine takar, ama benim inançlarım gene de sarsılmaz. Dönüp müslüman olmamı ister misin? Bütün bu büyüleyici etkileri bir yana bırak. Düşünelim. Benim, gözlerimden çok, düşünme yetime güvenim var.

Bana bildirdiğin din doğru ise, doğruluğu çürütülemez kanıtlarla apaçık ortaya konmalı, gösterilmelidir. Bu kanıtları sen kendin bul. Beni yere vurmak için, muhtaç olmadığın halde niçin bir tasımla değil de mucizelerle tedirgin etmek istiyorsun beni?

LI

Bir adam boylu boyunca yere serilmiştir; duygusuz, sessiz, ısısız, hareketsizdir. Yüzüstü çevriliyor, sırt üstü döndürülüyor, tartaklanıyor, ateşe yaklaştırılıyor, hiç bir şey onu kıpırdatamıyor; sıcak demir bile onda bir canlılık belirtisi uyandıramıyor, adam ölü sanılıyor. Ölü değil midir? Hayır. Calama'lı papaz böyleymiş. «Bu zat sapa sağlam göründüğü halde, acı çeken bir insan gibi sesler çıkarılarak etkilenince duyuları körelir, ölü gibi yere serilir, çimdiklense de, bir şey batırılsa da duymaz, yarasının acısını daha sonra, kendine (1) gelince duyardı... (Ermiş Augustin, Tanrı Devleti, Kitap XIV, b. 24).

Bâzı kişiler günümüzde buna benzer olaylarla karşılaşmış olsalar, bundan büyük ölçüde yararlanırlardı. Yatıra götürülen bir cesedin canlandığını

---

(1) **Ermiş Augustin, Tanrı Devleti adlı eserinin bu bölümünde bir sıra örnekler vererek iradenin vücut üzerindeki salt egemenliğini belirtmektedir. (Çev.)**

bize göstermiş olurlardı. Jansenist din adamının mucizeler derlemesi, bir dirilmeyi anlatmış olmakla pohpohlanır, jansenistlere karşı olanlar da belki böylece bir güzel bozum olurlardı.

LII

Port-Royal'ın mantıkçısına göre, itiraf etmek gerekir ki, Eflâtun gibi Ermiş Augustin de, doğruyu düşünmek ve doğruyu eğriden seçmek yetileri, duyulara değil akla bağlıdır demekte haklıdır. Duyulardan elde edilen bilgideki kesinliği pek o kadar önemsememek gerekir. Duyuların aracılığı ile bilinebilir sanılan pek çok şey vardır. İnsan duyulara tam olarak güvenemez. İmdi, duyuların tanıklığı aklın yetkesine karşıt olur, ya da ona uygun düşmezse, o mu doğrudur, bu mu diye seçim yapmağa kalkışmak yersizdir: Mantık bakımından aklı üstün tutmak, onunla yetinmek gerekir.

LIII

Mahalle alkışlarla çınlamakta. Bir yatır, orada bir günde, İsa peygamberin ömrü boyunca yapamadığı kadar mucize göstermekte. Herkes oraya koşmakta, herkes oraya yönelmekte. Ben de kalabalığa katıldım. Tam oraya vardığım zaman «Mucize! mucize!» diye avaz avaz bağrıldığını duyuyorum. Yaklaşıyorum, bakıyorum, ufak tefek topal bir adam görüyorum. Adam, koltuğuna giren üç dört kişinin yardımı ile yürümekte. Halk heyecanlanmakta, habire «Mucize! mucize!» diye haykırmakta. Hani mucize nerede, budala? Görmüyor musun herif sadece koltuk değneğini değiştirmiş? Kafalar mucize ile dolu oldumu ve böyle bir fırsat çıktı mı, hemencecik mucize de hazırdır. Seve seve yemin ederim ki, cin peri görenlerin hepsi, cin peri görmekten korktukları için onu görürler; mucize

görenlerse mucize görmeğe istekli oldukları için görürler.

LIV

Bununla beraber elimizde, en koyu inançsızlığa bile meydan okuyan geniş bir mucizeler derlemesi bulunmaktadır. Yazarı bir senatördür. Gerçekte, oldukça beceriksiz bir materyalizmle övünen, ama sermayesini de görüş değişikliğine borçlu olmayan bu ağırbaşlı adam, anlattığı olayları gözüyle gördüğünü, bunları peşin yargısız ve çıkarsız bir tutumla yargıladığını söylemektedir. Onun tanıklığına daha binlerce de katılmaktadır. Hepsi gördük diyorlar. Tanıklıkları tam bir doğruluk taşımakta: Olup biten olayların tutanakları genel evrak haznesinde saklı. Buna ne denebilir? Ne karşılık verilebilir? Duyular sorunu çözülmedikçe, bu mucizeler hiç bir şeyi tanıtlamış olmaz.

LV

İki savı da tanıtlayan bir usa vurma, ne birini, ne de ötekini tanıtlamış olmaz. Doğru bir dinin şehitleri olduğu gibi dinsel bağnazlığın şehitleri de vardır. Bunlar arasında doğru din için ölenler olduğu gibi bağnazlar da vardır. Ya, yapabilirsek eğer, ölüleri sayalım, buna inanalım; ya da inandırıcı başka nedenler arıyalım.

LVI

Bir insanı dinsizlikte tutmak bakımından hiç bir şey, değişime uğramış yanlış nedenler kadar elverişli değildir. Her gün inansızlara çıkışırlar: Sen kim oluyorsun ki, Paul'lerin, Tertullien'lerin, Athanas'ların, Chrysostôme'ların, Augustin'lerin, Cyprien'lerin ve daha pek çok ünlü kişilerin canla başla savundukları bir dine saldırıyorsun? Bu üstün de-

haların gözünden kaçmış bâzı güçlükler sizin gözünüze çarpmış olabilir, bunu onlardan daha iyi bildiğinizi gösterin bize. Ya da, onların sizden daha iyi bildikleri inancındaysanız, onların düşüncelerini kabul ederek şüphelerinizden vazgeçin. Saçma bir düşünce. Din ululârının bilgisi, bir dinin doğruluğu için kanıt olamaz. Hangi din eski Mısırlılarınki kadar saçmadır, hangi din adamları onlarınki kadar bilgilidir?.. Hayır, şu soğana tapınamam, onun öteki sebzelere ne üstünlüğü var? Beslenmeme yarıyan nesnelere saygılarımı sunmam için düpedüz çıldırmış olmalıyım! Bahçemde büyüyüp ölen kendi suladığım bir bitkiye gülünç bir tapınma!... «Sus, alçak, küfürlerin beni tir tir titretiyor. Düşüncelerin senin olsun! Sen kardinaller kurulundan daha mı iyi bileceksin? Sen kim oluyorsun ki, kendi tanrılarına saldırıyor, tanrının vekillerine bilgelik dersi veriyorsun? Sen, bütün dünyanın başvurduğu tanrı yanıtları kadar bilgili misin? Cevabın ne olursa olsun, gururuna, ya da gözüpekliğine hayran olacağım...» Hıristiyanlar öz kuvvetlerini hiç mi duyamayacaklar? Biricik kaynakları olan şu zavallı safsataları hiç mi bırakamıyacaklar? «Her iki yana da yarıyan kanıtlardan vazgeçin, başvuranların ikisini de haklı çıkarsalar bile. (Augustin)» Örnekler, mucizeler, dinsel baskılar ancak aldanmışlar ve iki yüzlüler yaratabilir. Gerçek inananları ise ancak akıl yaratabilir.

LVII

Bir dini savunmak için sağlam kanıtlar kullanmak çok önemlidir, denir. Öte yandan, yanlış kanıtları çürütmeğe çalışanlara olmadık acılar çektirilir. Ne yâni? Hıristiyan olmak yetmez mi? İlle de yanlış kanıtlarla mı Hıristiyan olmalı? Sofu kişiler, bakın size söylüyorum: Ermiş Augustin Hıristiyandır

diye ben Hıristiyan değilim, Hıristiyan olmak akla yatkın olduğu için Hıristiyanım.

LVIII

Sofular bilirim, çabucak ateş alırlar. Bir kere bu yazıların kendi düşüncelerine aykırı bir yanı olduğu inancına vardılar mı, benden daha değerli binlerce kişiye çaldıkları karayı bana da çalarlar. Bana yaradancı (déist), ip kaçkını demekle kalsalar gene de ucuz kurtulmuş olurum. Bir zamanlar Descartes'a, Montaigne'e, Locke'a ve Bayle'e de aynı karayı çaldılardı. Sanırım ki daha birçoklarına da çalacaklardır. Gene de onlara derim ki, ben bu filozoflardan ne daha namuslu, ne de daha iyi Hıristiyan olmakla övünebilirim. Doğuştan Katolik Kilisesine, Papalığa, Roma'ya bağlıyım ve onların kararlarına bütün gücümle boyun eğmekteyim. Atalarımın dininde ölmek isterim ve ona Tanrısallıkla doğrudan doğruya hiç bir alış verişi olmamış, hiç bir mucize görmemiş bir insanın inanabileceği kadar inanıyorum. İşte benim dinsel inancım bu. Aralarında benden daha iyisini yapabilecek biri bulunmamasına rağmen, bundan hoşnut olmayacaklarını da çok iyi biliyorum.

LIX

Zaman zaman Abbadie'yi, Huet'yi ve daha başkalarını okudum. Dinimin kanıtlarını yeteri kadar biliyorum, o kanıtların büyüklüğünü kabul ediyorum. Ama Hıristiyanlık bana hiç öğretilmemiş olsaydı o kanıtlar yüz kere daha büyük olurlardı. Bir üçgenin üç açısı toplamının iki dik açıya eşit olduğuna inandığım kadar kesinlikle, Tanrının üç kişiden ibaret olduğuna inanmamı benden niçin isterler? Her kanıt bana, kuvveti derecesinde bir kesinlik duygusu vermelidir. Ya çizgisel, ruhlar ve fi-

ziksel tanıtlamaların üzerimdeki etkileri değişik olmalıdır, ya da bu ayırım saçmadır.

LX

Bir inansıza bir tomar yazı sunuyor, bu yazıların ona tanrısallığı tanıtlıyacağını ileri sürüyorsunuz. Ama kanıtlarınızı sınamaya girişmeden önce, şu yazılar üzerinde sizi sorguya çekmeli. Demeli ki, bu yazılar başlangıçta yazıldıkları gibi midir? Niçin onlar birkaç yüzyıl önceki kadar uzun değiller? Şu, şu eserler ne hakla kaldırılıp atılmış, şu şu mezhep bir kenara itildiği halde, şu mezhep üstün tutulmuştur? Neye dayanarak bu yazmayı ötekilere üstün tutunuz? Neye dayanarak o kadar değişik nüsha arasında bir seçim yaptınız; onların bu kadar değişik oluşu, dinsel yazarlarca, başlangıçtaki saflıkları ile aktarılmadıklarının apaçık kanıtları değil midir? Eğer bu yazılar, onları yazarak çoğaltanların bilgisizliği, ya da onları ellerinde bulunduranların kötülüğü yüzünden bozulmuşsa, tanrısallığı onlarla tanıtlamağa kalkışacak yerde, onları başlangıçtaki durumlarına getirmeğe çalışmanız daha uygun olmaz mı? Sizin kanıtlarınızı bu bozulmuş, değiştirilmiş yazılardan çıkarmanız doğru olmadığı gibi, benim dinsel inancımı onlara göre kurmam da doğru olamaz. Öyleyse bu düzeltmeyi kim üstüne alacak? Kilise. Ben Kilisenin yanılmazlığını kabul edemem, Kutsal Kitapların tanrısallığı bana açıkca gösterilmelidir. Demek ki, zorunlu bir şüphecilik içindeyim.

Dinsel inancın temeli insanoğlunun duygusal yapısıdır; güvenilir yazmaların seçimi, parçaların ilkel durumlarına getirilmesi ve son olarak yazıların derlenmesi, eleştirme kurallarına uyularak yapılmıştır demek bu güçlüğü çözmüyor. Ben Kutsal Kitapların tanrısallığına, sözü geçen kuralların sağ-

ladığı kesinlikle orantılı bir inançla katılmaktan hiç de geri durmam.

LXI

Kanıt bulayım derken hep güçlük buldum. Dinsel inanımın güdülerini taşıyan kitaplar, aynı zamanda inansızlık nedenlerini de taşımaktadırlar. Bunlar saldırı ve savunma araçlarının ortak kaynağıdır. Orada, yaradancının (déiste) tanrıtanımaza karşı durduğunu; yaradancı ile tanrıtanımazın Yahudi ile savaştığını; tanrıtanımaz, yaradancı ve yahudinin Hıristiyana karşı birleştiğini; tanrıtanımaz Yahudi, yaradancı, Müslüman ve Hıristiyanlığın bir sürü mezhebinin gene Hıristiyanlığa çattığını; şüphecinin ise tek başına hepsine karşı çıktığını gördüm. Ben orada hâkemdim. Savaşanlar arasında adalet terazisini tutuyordum. Kefeler, içlerindeki ağırlıklara göre yükselip alçalıyordu. Uzun iniş çıkışlardan sonra ibre, karşı kefenin direnmesi üzerine ve tartıcının aşırı taraf tutması yüzünden Hıristiyandan yana eğildi. Hakgözetirliğimin tanıdığı gene benim. Taraf tutuculuğun çok aşırı oluşu yüzünden bu hakgözetirlik bana sağlam görünmedi. Açık yürekliliğime Tanrı tanıktır.

LXII

Görüşlerdeki bu çeşitlilik, yaradancılara, sağlam olmaktan çok benzersiz olan bir düşünme düzeni tasarlatmıştır. Cicero, Romalıları dünyanın en savaşkan milleti olarak tanıtlarken, bu görüşü, ustalıkla karşısındakinin sözlerinden çıkarmaktadır. Galyalılar! Yiğitliği, kendinizden başka birine kondurmak isteseniz kime kondururdunuz? Romalılara. İranlılar! Sizden sonra, en yiğit insanlar kimlerdir? Romalılar! Afrikalılar, birinden çekinmiş olsanız en çok kimden çekinirsiniz? Romalılardan. Biz de,

onun gibi, tekmil dincilere sorsak, hepsi yaradancıları göstereceklerdir. Çinliler! Eğer sizinki değilse, en iyi din hangisidir? Doğa dini. Müslümanlar! Muhammedin dininden dönmek isteseydiniz, hangi dine girmek isterdiniz? Doğa dinine. Hıristiyanlar! Doğru din Hıristiyanlık değilse hangisidir sizce? Yahudilerin dini. Peki, ey Yahudiler, Yahudi dini yanlışsa doğru din hangisidir? Doğa dini. İmdi, diye devam ediyor Cicero, birinci sırayı kimseye bırakmak istemeyip ikinci sırayı oybirliği ile başkasına verenler, su götürmez şekilde bu ikinci sıraya lâyıktırlar.

tanrıbilimcilere çeşitli itirazlar

Din konusunda, düpedüz dinsizlik amacı gütmeyen şüphelere, hele bunlar bilisizliğini bilen bir kişiden geliyor ve aşırı akıl yürüterek Tanrıyı gücendirmek korkusundan doğuyorsa, tıpkı bir hayır işi gözüyle bakılmalıdır.

II

İnsan aklı ile sonsuz akıl, (ki Tanrıdır), arasında bâzı benzerlikler bulmak, ondan sonra da, Tanrı insan aklının feda edilmesini istiyor demek, Tanrı bir şeyi hem istiyor, hem istemiyor demektir.

III

Bize akıl veren Tanrının, onun kendisine feda edilmesini istemesi, verdiğini el çabukluğu ile geri alan bir hokkabaz dolancılığı olur.

IV

Aklımdan vazgeçersem, yol göstericimi kaybederim. İster istemez gözü kapalı olarak başka bir dayanak bulmam gerekir, sanırım ki tartışma konusu da budur.

V

Eğer akıl bir tanrı vergisi ise, inan (iman) için de aynı şey söylenebileceğine göre, Tanrı bize birbiriyle bağdaşmaz çelişik iki şey sunmaktadır.

VI

Bu güçlüğü ortadan kaldırmak için, inan temelsiz bir ilkedir, tabiatta bulunmaz demek gerekir.

VII

Pascal, Nicole ve daha başkaları derler ki: «Tanrı, suçlu bir babanın günahı yüzünden onun suçsuz çocuklarını cehennem işkencesi ile cezalandırabilir, bu üstün bir önermedir, akla da aykırı değildir.» Peki, apaçık bir küfür sayılabilecek bu önerme akla aykırı değilse, akla aykırı olan nedir?

VIII

Geceleyin ucsuz bucaksız bir ormanda yolumu kaybetmişim, yolumu bulmak için elimde ufacık bir ışık var. Bir adam ortaya çıkarak bana şöyle diyor: **Dostum, yolunu bulabilmen için elindeki ışığı söndür.** Bu adam bir tanrıbilimcidir.

IX

Eğer aklımın kaynağı yukarıda ise, akılla bana seslenen Tanrının sesidir, onu dinlemem gerekir.

X

Bir değer, ya da bir kusur aklın yararına kul-

lanılmaz. Çünkü bir körün renkleri ayırdedebilmesi için bütün dünyanın iradesi bir araya gelse gene bir işe yaramaz. Eğer, budala değilsem nerede apaçıklık ve bulanıklık olduğunu, nerede apaçıklık olmadığını görmek zorundayım. Oysa, budalalık bir ayıp değil bir talihsizliktir.

XI

Tabiatın yaratıcısı, akıllı bir adamım diye beni mükâfatlandırmıyacağı gibi, aptal bir adamım diye de beni cezalandırmıyacaktır.

XII

Kötü bir kişisin diye Tanrı seni de cezalandırmıyacaktır. Ne demek! Kötü kişi olmakla yeteri kadar mutsuz değil misin zaten?

XIII

Her erdemli davranış insana gönül rahatlığı verir; her suçlu davranış ise pişmanlık acısı doğurur. Akıl şu ya da bu önermeden tiksiniyorsa, bunu pişmanlık acısı ve utanç duymaksızın açığa vurur. O halde, ister inanılsın, ister inanılmasın, ne erdem vardır, ne de suç.

XIV

Doğru davranmak için gene de Tanrının lûtfu gerekli ise İsa'nın ölümü neye yaramıştır?

XV

Bir cennetliğe karşılık yüz bin cehennemlik varsa, şeytan üstün çıkmış demektir, hem de oğlunu ölüme göndermeksizin.

XVI

ni bilmiyorlar diye cüceleri cezalandıracak mı?

Hıristiyanların Tanrısı, keyfine pek çok, çocuklarına pek az düşkün bir babadır.

XVII

Bir Hıristiyandan cehennem korkusunu kaldırın, dinsel inancını da yok etmiş olursunuz.

XVIII

Her zaman ve her yerde bütün insanları ilgilendiren doğru bir din, sonsuz, evrensel ve apaçık olmalıdır. Hiç bir dinde bu özellik yoktur. Hepsinin boş olduğu üç kere gösterilmiş demektir.

XIX

Her hangi bir dine herkesin inanması gerektiğini tanıtlamak için, yalnız bâzı kimselerin tanık olduğu olayları ileri sürmek yetersizdir.

XX

Dinlerin dayandıkları olaylar eski ve olağanüstü olaylardır, yâni bir şeyi en inanılmaz biçime sokmak için olabildiği kadar şüpheli olaylardır.

XXI

İncil'i bir mucize ile tanıtlamak, bir saçmalığı tabiata aykırı bir şeyle tanıtlamak demektir.

XXII

Peki, Tanrı, oğlunun adını duymamış olanlara ne yapacaktır? İşitmiyorlar diye sağırları cezalandıracak mı?

XXIII

Dininden söz edildiğini işitip de o dini anlıyamıyanlara ne yapacak? Dev adımları ile yürümesi-

XXIV

Niçin İsa'nın mucizeleri gerçektir de, Esculape'ınkiler, Tyane'lı Apollonius'unkiler ve Muhammed'inkiler yanlıştır?

XXV

Peki, Kudüs'te oturan bütün Yahudiler, Isa'nın mucizeleri karşısında dinlerini değiştirdiler mi? Hiç bir zaman. Ona inanmadıktan başka, bir de çarmıha gerdiler onu. Bu Yahudileri yer yüzünde benzeri olmayan insanlar kabul etmek gerekiyor. Bir tek sahte mucizenin ardından sürüklenen milletlere her yerde raslamak mümkünken Isa Peygamber sayısız gerçek mucizeleriyle Yahudi milletini kandıramamıştır.

XXVI

Asıl şu Yahudilerin inanmazlık mucizesi övülmeğe değer, İsa'nın dirilmesi mucizesi değil.

XXVII

Sezar'ın yaşadığı iki kere ikinin dört ettiği kadar gerçektir. İsa'nın yaşadığı da Sezar'ınki kadar gerçektir. İmdi İsa'nın dirildiği de, onun ve Sezar'ın yaşadığı kadar gerçektir. Amma da saçma sonurgu! İsa ile Sezar'ın yaşamaları mucize değildir ki.

XXVIII

M. de Turene'in Hayatı adlı kitabın yazdığına göre bir evi ateş sarmış, ama Saint-Sacrement gelir gelmez yangın birdenbire durmuş. Kabul. Ama tarihin yazdığına göre de, keşişin biri kutsanmış bir parça mayasız ekmeği zehirlemiş, bir Alman imparatoru da zehirlenip ölmeden önce yutmuş onu.

XXIX

Burada ya ekmek ve şaraptan öte bir şey var, ya da İsa'nın vücuduna ve kanına zehir katılmıştır, demek gerekir.

XXX

Bu beden küflenmiş, bu kan ekşimiştir. Bu Tanrı kendi tapınağında güveler tarafından kemirilmiştir. Kör millet, budala Mısırlı, gözünü aç artık!

XXXI

Bilgisiz kişilerin yaydığı İsa dini, ilk Hıristiyanları yaratmıştır. Bilgin ve uzman kişilerin öğütlediği aynı din bugün sadece inansızlar yaratmakta.

XXXII

Deniyor ki bir yasal yetkeye (kanunî otorite) bağlılık insanı düşünmekten alıkor. Ama yer yüzünde böyle bir yetkesi bulunmayan din nerede?

XXXIII

Bir Müslümanın kendisini vaftiz ettirmekten alıkoyan şey çocuklukta gördüğü eğitimdir. Bir Hıristiyanın kendini sünnet ettirmesine engel olan da gene çocuklukta gördüğü eğitimdir. Yetişkin insanın aklı ise vaftizi de sünneti de aynı ölçüde saçma bulur.

XXXIV

Luka İncilinde deniyor ki, Baba Tanrı, oğul Tanrıdan daha büyüktür, **pater major me est.** Kilise, gene de bu kadar açık ve kesin bir sözü saymıyarak, babasının son sözlerine tastamam bağlı kalan titiz ve sadık kişiyi afarozlamaktadır.

XXXV

Kilise bu sözlerin anlamını keyfince değiştire-

bildiğine göre, daha önemli olsa bile, bütün kutsal kitaplarda değiştirmiyeceği söz bulunmadığı gibi, iyi anlaşılmakla övünülebilecek bir söz de bulunamaz. Dolayısiyle de Kilise gelecekte canının istediği her değişikliği yapabilir.

XXXVI

Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam. Bir Tanrının dili böyle mi olur? Sanki bir **bilmece-bulmaca** derlemesi.

XXXVII

İn dolore paries. (Tekvin). Tanrı yoldan çıkan kadına, acı çekerek doğuracaksın diyor. Hayvanların dişileri de acı çekerek doğururlar, peki, onlar Tanrıya ne yaptılar?

XXXVIII

Pater major me est (babam benden büyüktür) sözlerini harfi harfine anlamak gerekirse. İsa Tanrı değildir. **Hoc est corpus meum** (bu benim bedenimdir) sözlerini harfi harfine anlamak gerekirse, İsa kendi ellerini havarilerine veriyordu demektir. Bu ise, Denis, başı kesildikten sonra başını alıp öptü demek kadar saçmadır.

XXXIX

İsa Zeytin Dağına çekileceğini, orada dua edeceğini söylemiş. Kime dua edecekmiş? Kendine mi?

XL

Tanrıyı yatıştırmak için Tanrıyı öldüren Tanrı sözü Hontan'ın yerinde bir sözü.

Bu iki satır, Hıristiyanlığın lehinde veya aleyhinde yazılmış ufacık yüz ciltten daha çetrefil ve daha gülünç değildir.

XLI

İnsan, güçlülük ve güçsüzlük, aydınlık ve ka-

ranlık, küçüklük ve büyüklük bileşimidir, demek onu kötülemek değil, tanımlamaktır.

XLII

İnsan ya Tanrının, ya da tabiatın yarattığı gibidir. Tanrıyla tabiat ise hiç bir zaman kötü bir şey yapmazlar.

XLIII

Bizim ilk günah dediğimiz şeye Ninon de l'Enclos özgün (original) günah der. (1)

XLIV

İncil yazarlarının birbirine uygun olduğunu söylemek eşi görülmedik bir sakıntısızlık olur, çünkü bir kısmında bulunan olaylar ötekilerde yoktur.

XLV

Eflâtun Tanrısallığın üç belirtisi olduğunu söyler: iyilik, bilgelik, egemenlik. Bunda Hıristiyanların üçlü tanrısını (teslis) görmem için insanın gözleri kör olmak gerekir. Bizim **söz** dediğimiz şeye Atinalı filozofun **logos** dediği nerdeyse üç bin yıl oldu.

XLVI

Tanrısal kişiler ya üç ilinektir (araz), ya da üç tözdür. Ortası yoktur. Eğer üç ilinekse biz ya tanrıtanımaz, ya da yaradancıyız. Yok, üç töz ise o zaman da payeniz. (2)

XLVII

Baba Tanrı sonsuz öcünü hakkedenleri yargı-

---

(1) Yazar originel ve original kelimelerinin benzerliğinden faydalanarak söz oyunu yapmış.

(2) Payen: Hıristiyan olmayan, puta tapan.

lar; oğul Tanrı ise aynı kimseleri sonsuz rahmetine lâyık olarak yargılar. Kutsal-Ruh ise hiç bir şeye karışmaz. Bu katolik lâfazanlığını tanrısal iradenin tekliği ile nasıl uyuşturmalı?

XLVIII

Tanrıbilimcilerden sonsuz cehennem işkenceleri ile Tanrının sonsuz rahmetini uyuşturmaları isteneli çok oldu, ama onlar hep oldukları yerdeler.

XLIX

Ceza çektirmekte fayda olmadığı zaman bir suçluyu niçin cezalandırmalı?

L

Bir suçluyu sırf keyf için cezalandırmak ise çok zalim ve çok kötü bir hareket olur.

LI

Bizim Tanrısal babamıza benzemek isteyecek hiç bir iyi baba bulunamaz.

LII

Günah işleyenle günah konusu olan şey arasındaki ilgi nedir? Bir yığın budalalık, bir yığın canavarlık?

LIII

Peki, bu Tanrı neden o kadar öfkelenir? Onun şanı şöhreti, rahatı, mutluluğu üstüne iyi ya da kötü her hangi bir şey diyemez miyim?

LIV

Bir yandan Tanrı, kendine karşı hiç bir şey yapmamış olan kötü kişiyi sonsuz sürece ateşte yaksın

isterler, bir yandan da, hayatını, şerefini, servetini tehlikeye atan oğlunu geçici bir ölümle cezalandıran bir babaya göz yumarlar.

LV

Ey Hıristiyanlar! Öyleyse sizin iyilik ve kötülük, doğru ve yalan üstüne, her biri için değişik iki düşünceniz var demektir. Demek ki siz inakçıların (dogmatik) en saçması, kuşkucuların en aşırısısınız.

LVI

Dünyada mümkün olan bütün kötülükleri işleyebilecek kimse ancak sonsuz cezayı hak edebilirdi. Tanrıyı son derece öç güdücü bir varlık yapmak için, yer solucanını son derece güçlü bir varlık biçimine sokuyorsunuz. İşlenebilen bütün kötülükler mümkün kötülüklerin tümü değildir.

LVII

Tanrının çapkın yarattığı bir kişinin, gene Tanrının sevimli ve güzel yarattığı komşusu ile yatması olayını bir tanrıbilimciden dinlerseniz, sanki evrenin dört yanını yangın sarmiş sanırsınız. Ya! dostum, bir de Marc Aurèle'i dinle, göreceksin ki iki organın yasaklanmış o tatlı sürtüşmesi yüzünden Tanrını öfkelendiriyorsun.

LVIII

Canavar yürekli Hıristiyanların **sonsuz** diye çevirdikleri sözün ibranicesi **süreklidir.** Sonsuz cehennem işkencesi inancı, ibranicenin iyi bilinmemesinden ve çeviricinin yırtıcı mizacından ileri gelmiş olmalıdır.

LIX

Pascal şöyle der: «Dininiz yanlışsa, ona doğru diye inanmanızda hiç bir sakınca yoktur; eğer doğru ise, ona yanlış diye inanmamakla sakıncalı davranıyorsunuz demektir.» Aynı şeyi bir imam da Pascal gibi söyleyebilir pekâlâ.

LX

Tanrı olan İsa'nın şeytan tarafından ayartılmış olması Binbir Gece Masallarına yaraşır bir hikâyedir.

LXI

Bir Hıristiyanın, özellikle bir jansenistin bana, Tanrının insan biçiminde ortaya çıkışını içten duyurmasını ne kadar isterdim. Bu inançtan bir çıkar elde edilmek istenirse dinsel suçluların sayısını sonsuzcasına artırmak gerekirdi.

LXII

Bir kız topluluktan uzak yaşıyordu. Bir gün, elinde bir kuş taşıyan bir delikanlıyı yanına aldı. Kız gebe kaldı. Bu çocuğu kim yaptı diye soruyorlar? Güzel soru doğrusu. Kim yapacak, kuş!

LXIII

Leda'nın kuğusu, Castor'la Pollux'un küçücük alevleri bizi niçin güldürsün yâni, İncil'in güvercinine ve ateşten dillerine gülmüyoruz ya?

XLIV

İlk zamanlarda hemen hepsine aynı derecede inanılan altmış İncil vardı. İçlerindeki çocukca ve budalaca yazılardan dolayı elli altı tanesini kaldı-

rıp attılar. Alıkonmuş olanların içinde böyle şeyler hiç mi kalmadı?

LXV

Tanrı insanlara bir ilk yasa verir, sonra bu yasayı kaldırır. Bu davranış, yanılmış olan ve zamanla yanılmış olduğunu anlayan bir yasacı için kusur değil midir? Olgun bir varlığa sözünden caymak yakışır mı?

LXVI

Dünyada ne kadar din varsa bir o kadar da değişik inanç vardır.

LXVII

Dünyadaki bütün bağnazlar sapık yaradancılardır.

LXVIII

İnsan suçlu doğmadığı halde mutsuz ise, sonsuz bir mutluluk sevinci tatmaya hakkı olduğu halde, tabiatı gereği hiç bir zaman ona lâyık olamaması yüzünden değil midir?

LXIX

İşte Hıristiyan dini hakkındaki düşüncem: yalnız ahlâksal yönü için birkaç söz söyleyeceğim. Cehennem korkusu ile İncilin ayetlerine tıpatıp uymak gerektiğini bilen, ama insan tabiatı gereği istenen olgunluk derecesine ulaşmanın son derece güç olduğunu anlıyan katolik bir aile babası için, çocuğunu bacağından yakalayıp yere çalmaktan, ya da daha doğarken boğmaktan başka çıkar yol görmüyorum. Böyle davranmakla baba çocuğunu cehennem işkencesi tehlikesinden kurtarmış ve ona sonsuz bir mutluluk sağlamış olur. Bana kalırsa bu

davranış suç işlemek değil, her İyi babanın çocukları için elden gelen her şeyi yapmasını gerektiren baba sevgisine dayandığına göre, son derece övülmeğe değer bir davranıştır.

LXX

İnsanları öldürmek onlara sonsuz bir mutluluk sağlamak; hayatta bırakmak ise onları muhakkak sonsuz mutsuzluğa uğratmak olacağına göre, suçsuzların öldürülmesini yasaklıyan din kuralları ve toplum kanunları gerçekten çok saçma ve çok can yakıcı değil midirler?

LXXI

Nasıl, bay Condamine! Oğlunu çiçekten korumak için aşılamağa izin var da, onu cehennem işkencesinden kurtarmak için öldürmeğe niçin izin yok? Alay mı ediyorsunuz.

LXXII

Satis triumphat veritas si apud paucos, eosque bonos, accepta sit, nec ejus indoles placere multis.

o

Eskiden Ternate adasında, dinden söz açmak, kim olursa olsun herkese, hattâ din adamlarına bile yasakmış. Bir tek tapınak varmış. Özel bir yasa iki tapınak olmasını yasaklıyormuş. Tapınakta ne adak sunağı, ne heykel, ne de resim varmış. Hayli yüklü gelirleri olan yüz din adamı Tapınağa hizmet edermiş. Bunlar ne ilâhi okur, ne de konuşurlarmış. Sadece parmakları ile, üzerinde şu sözler yazılı bir piramidi gösterirlermiş: **Ölümlüler, Tanrıya tapının, kardeşlerinizi sevin, yurdunuza faydalı olun.**

o

Bir adama çocukları, karısı ve dostları ihanet

etmiş. Servetini haramiler ele geçirmiş, adam yoksulluk içinde kalmış. İnsanlara karşı derin bir hınç ve nefret duyan adamcağız toplumdan uzaklaşmış, tek başına bir mağaraya çekilmiş. Orada yumruklarını gözlerine dayıyarak, duyduğu hınç kadar korkunç bir öç şekli düşünmeğe koyulmuş. «Ahlâksızlar! diye söylenmiş, işledikleri haksızlıktan dolayı onları cezalandırmak ve hak ettikleri mutsuzluğa uğratmak için ne yapmalıyım? Ah! aklıma gelse de onların başına öyle bir belâ sarsam ki... onu kendi hayatlarından daha önemli saysalar ve üzerinde hiç bir zaman anlaşamasalar!...» Derken birdenbire «Tanrı! Tanrı!» diye bağırarak mağaradan dışarı fırlamış. Çevresinde sayısız yankılar belirmiş: «Tanrı! Tanrı!» Bu korkunç isim bir uçtan bir uca yayılmış, her tarafta şaşkınlıkla dinlenmiş. Insanlar önce yerlere kapanmışlar, sonra kalkmışlar, soruşturmuşlar, tartışmışlar, hırçınlaşmışlar, birbirlerini afarozlamışlar, birbirlerine diş bilemişler, boğazlaşmışlar ve böylece toplum kaçkınının dilediği gerçekleşmiş. Çünkü önemli ve kavranamaz bir varlığın hikâyesi geçmişte hep böyle olduğu gibi gelecekte de böyle olacaktır.

ÇAN YAYINLARI

1. **KAÇKINLAR**
   Ferit Edgü. 250 K.
2. **DENEMELER**
   Albert Camus Ç.: S. Eyuboğlu-V. Günyol 4 Lira.
3. **DURUŞMA**
   Franz Kafka Ç.: S. Eyuboğlu. 5 Lira.
4. **DÖRTLÜKLER**
   Ömer Hayyam Ç.: S. Eyuboğlu. 5 Lira.
5. **BOZGUN**
   Ferit Edgü. 3 Lira.
6. **ÇAĞIMIZIN GERÇEKLERİ**
   J.-P. Sartre Ç.: S. Eyuboğlu Vedat Günyol 5 Lira.
7. **KUYULARDA**
   Muzaffer Buyrukçu. 3 Lira
8. **ÖZGÜRLÜK VE KÜLTÜR**
   John Dewey
   Ç.: Vedat Günyol. 5 Lira.
9. **DÜNYAMIZIN SORUNLARI**
   Bertrand Russell
   Ç.: S. E.-V. G. (Tükendi)
10. **TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI: H. Edib. 10 Lira**
11. **TİYATRO İÇİN KÜÇÜK ARAÇ**
    Bertolt Brecht Ç.: Teo.— C Çapan. 250 K.
12. **MACBETH**
    William Shakespeare Ç.: S. Eyuboğlu. 4 Lira.
13. **ÇAĞDAŞ POLİTİKA SORUNLARI** Ç: S.E.-V.G. 4 Lira.
14. **BAŞKASININ KELLESİ**
    Marcel Aymé Ç.: S.E.-V.G. 4 Lira.
15. **SIĞIRTMAÇ TÜRKÜLERİ**
    Vergilius Ç.: İ. Z. Eyuboğlu. 250 Kuruş.
16. **MAVİ YOLCULUK**
    Azra Erhat. 4 Lira.
17. **LÂTİN OZANLARINDAN ÇEVİRİLER**
    Oktay Rifat. 3 Lira.
18. **ŞİİRLER**
    Jacques Prévert
    Ç.: S. Eyuboğlu. 4 Lira.
19. **BİLİM AHLÂKI**
    Albert Bayet
    Ç.: Vedat Günyol. 5 Lira.
20. **İKİLİK**
    Oktay Rifat. 4 Lira.
21. **GODOT'YU BEKLERKEN**
    Samuel Beckett
    Ç.: Ferid Edgü. 4 Lira.
22. **SİVİL YÖNETİME KARŞI KOYMA**
    David Henry Thoreau
    Çeviren: V. Günyol,
23. **FİLOZOFÇA DÜŞÜNCELER** : Diderot
    Çeviren: Isa Öztürk, 3 Lira

Ödemeli olarak YENİ UFUKLAR, P.K. 1037 Galata, İstanbul adresinden isteyiniz. 20 Liradan yukarı siparişlerde % 20 indirim yapılır. Posta ücreti yarı yarıya paylaşılır.

Fiatı 3 Lira